

Эсэгэ ороноо, эхэ нютагаа эб хамта мандуулая!

БУРЯАД

Бүгэдэ арадай сонин

ҮНЭН

1921 оной декабрийн 21-нээ гарана

2003
оной
сентябрийн
27
суббото

№ 168
(20830)

Намарай дунда
сагаатшан
тахья
нарын
1
гарагай
7

ГҮРЭНЭЙ ШАГНАЛНУУД БАРЮУЛАГДАБА

Һүүлэй һонинууд

Сентябрийн 24-дэ Буряад Республикын Президент Леонид Потапов Россин Президенттын зүгһөө ажал хэрэгээрээ шалгарһан нютагаархид-тамнай гүрэнэй шагналнууды ба-рюулба.

Ажалдаа амжалтанууды туйлаһан-пайнгаа, олон жэлдэ аша үрэ ехэтэйгээр ажаллаһанайнгаа түлөө Забайкалийн арадуудай Этнографическа музейн директор Найдан Чимбеев, Буряад Республикын Президенттын дэргэдэхи Аха захатанай Соведэй гэшүүн Назар Медведев, Украина болон Беларусь Республикадахи Буряад Республикын Худалдаа наймаанай түлөөлэгчтэ эмхиин хүтэлбэрлэгшэ Жамсаран Даңдаров, Россин Эрдэмэй академийн Сибириин таһагай Монгол, Түбэд оронуды ба Буддын шажаниеи шэн-жэлэлгын институтдай ахмад эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ Ширав Чимитдоржиев гэгшэд Хани Барисанай орденуудаар шагнагдаа.

«Би Президентэ, Арадай Хуралда һайниие хүргөөд, саашадаа анан ехэ оролдосотойгоор хүдэлхээ мэдүүлнэб», - гэжэ Назар Ермилович Медведев хэлээ.

«Эсэгэ Оронойнгоо үмэнэ габыятай байһанай түлөө» II шатын орденон медальар табан хүн шагнагдаа. Эдэ хэд бэ гэбэл, Буряад Республикын Президентын болон Правительствын Захиргаанай Үндэһэтэнэй хэрэгүүдэй, мүн олонийтын, шажанай нэгдэлнүүдтэй холбооной комитетэй түрүүлэгшын нэгдэхэ орлогшо Валентина Алексеева, Зүүн Сибириин түмэр замай Улаан-Үдын локомотив-вагон заһаарилгын заводой токарь Александр Елисеев, «Хорин аймаг» гэхэн муниципальна байгуула-тын толгойлогшо Александр Завадской,

«Прибайкалийн аймаг» гэхэн муниципальна байгуу-лалтын толгойлогшо Анатолий Кириков, Залуушуулай хэрэ-гүүдэй, аяншалгын, физическэ культура болон спортын та-лаар Буряад Респуб-ликийн Гүрэнэй ко-митетэй түрүүлэгшэ Семен Мантуров.

«Президент Үндэ-һэтэнэй хоорондын харилсаанда ехэ ан-харал хандуудаг, зүб шийдхэбэрлүүдэе абадаг, манай хэрэ-гүүдэ дэмжэдэг

гээшэ. Тиймэһээл республика доторнай хөмөрөөгүй байдаг. Ажалыемни ниймэ үндэрөөр сэгнэгдэнэдтэй һайниие хүргэнэб», - гэжэ Валентина Михайловна һанамжаяа хэлээ.

Тийхэдэ гүрэнэй Бестужевай нэрэм-жэтэ ород драмын театрай артист Владимир Барцайкин «Россин Феде-рацииин габыята артист» гэхэн нэрэ зэргэдэ хүртэбэ.

«Россин Федерацийн габыята врач» гэхэн нэрэ зэргэ дүрбэн хүндэ олгодоо: Улаан-Үдын «Хотын 5-дахы больница» гэхэн элүүрые хамгаалгын муниципальна зургаанай ахмад врач Римма Дашиева, Захааминай аймагай түбэй больницын ахмад врач Джангар Доржиев, Аршаа-най уушханһаа гадуурхы туберкулезой санаторийн ахмад врач Аральжин Прушенов, Хорин аймагай түбэй больницын ахмад врачай орлогшо Бальжинима Хайдапов.

Техническэ эрдэмэй доктор, про-фессор, Зүүн Сибириин гүрэнэй техно-логическа университетэй проректор Анатолий Цыремпилов «Россин Феде-рацииин эрдэм ухаанай габыята ажал ябуулагша» гэхэн нэрэ зэргэтэй болоо.

«Россин Федерацийн элүүрые хамгаалгын габыята хүдэлмэрилэгшэ» гэхэн нэрэ зэргэ Захааминай аймагай түбэй больницын отделенийн ахмад медсестра Екатерина Викулинада олгодоо.

Соёлой түлөөлэгшэдһөө Зүүн Сиби-рийн гүрэнэй Соёлой болон искуствын академийн доцент Аралтай Каржаубаева, Захааминай аймагай захиргаанай соёлой таһагай даагша Валерий Халзанов, Хэжэнгын аймагай «Үетэн» гэхэн арадай ансамблиин хүтэлбэрлэгшэ Баяр Шойдоков гэгшэд «Россин Федерацийн

соёлой габыята хүдэлмэрилэгшэ» гэхэн нэрэ зэргэдэ хүртөө.

«Хэжэ байһан хэрэгэйнгээ ниймэ үндэрөөр сэгнэгдэхэдэ, би ехэл урматыйб, баяртайб. Саашадаашы дуратай ажалаа үргэлжэлүүлхэ хүсэлтэйб», - гэжэ Бу-рьядтаа мэдээжэ ансамблиин хүтэл-бэрлэгшэ хэлээ нэн.

Буряад Республикын Барилгын, архитектурын, гэр байрын-коммунальна ажыхын министерствын барилгын комплексын хүгжэлтын таһагай на-чальник Александр Кармин «Россин Федерацийн габыята барилгашан» гэхэн нэрэ зэргэдэ хүртөө.

«Россин Федерацийн транспортын габыята хүдэлмэрилэгшэ» гэхэн хүндэтэ нэрэ зэргэ Зүүн Сибириин түмэр замай Улаан-Үдын локомотивна депогой электровозой машинист Юрий Коб-зарьто олгодоо.

Һурагшадые һурган хүмүүжүүлгэдэ га-быятай байһанайнгаа, олон жэлдэ үнэн сэхээр ажаллаһанайнгаа түлөө Заха-аминай аймагай Бүргын дунда һургуулийн директорэй орлогшо Светлана Цыбикова Россин Федерацийн габыята багша болоо.

Президент шагналнуудта хүртэгшэдые үнэн зүрхэйнһөө амаршалаад, саашадаа энээгээрээ тогтонгуй, үшөөшье ехэ ам-жалтанууды туйлахыень хүсөө. Ахмад федеральна инспектор Борис Данилов шалгарашадые амаршалаад, Эхэ оро-нойнгоо хүгжэхын тула үнэн сэхэ ажалын түлөө һайниие хүргөө.

Дарима ЦЫБИКДОРЖИЕВА.
ЗУРАГУУД ДЭЭРЭ: баяр ёһололой
үедэ.

Аркадий БАТОМУНКУЕВАЙ фото.

Буряадай Президент - Сэлэнгын аймагта

Буряад Республикын Президент Леонид Потапов ажалынгаа хэрэгээр Сэлэнгын аймаг ошохоёо сентябрийн 25-да гараба. Президентын хэблэлэй секретарь Андрей Капустинэй мэдээсэлһэнэй ёһоор, хоёр үдэрэй туршада энэ аймагаар ябаха юм. Республикын толгойлогшо Тохой, хүтэй, Новоселенгинск, Ацуула, Сэлэн-Дүүмэ, Ташар тосхонуудта хүрэхэ.

Эндэ тэрэ гол түлэб хамһабарийн ба фермерэй ажыхынуудай хүдэлмэритэй танилсаха, хүдөөгэй һургуулинуудта хүрэхэ байна. Жэшээнь, Леонид Потапов Сэлэнгын аймагай фермернүүд Валерий Тарасенкэтэй, Владимир Чойжинимаевтай, Андрей Кудряшовтой, Маргарита Цоктоевтай, Сергей Годянскийтай уулзаха, Ацуулын дунда һургуулийн хамһабарийн ажыхыда хүрэхэ юм.

Республикын Президент Гусиноозерск хотодо ерэхэдэ, 1-дэхи дунда һургуулида, бүлэнууд болон үхибүүдэй ажаһуудалда туһалха түбтэ, аймагай ба хүүгэдэй больницануудта хүрэхэ, зөөлөн мебель бүтээн гаргадаг «В.А.Баннов» гэхэн хубиин предприятиин хүдэлмэритэй танилсаха, дулаагаар хангалгын түхээрлэг хэрэгсэлнүүд ямараар баригдажа байһые, үбэлэй эрхэ байдалда хэр бэлдэһыень шалгахы байна. Тэрэшэлэн эндэ Леонид Потапов Гусиноозерскын ГРЭС-тэ, сэрэгэй частыда, «Сэлэнгэ» гэжэ акционернэй бүлгэмэй хамһабарийн ажыхыда хүрэхэ, ажал хэрэгүүдтэй танилсаха, коллективүүдэй ажабайдалаар һонирхохо юм.

Сэлэнгын аймагаар хоёр үдэр соо ябажа хараһанайнгаа түгсэхэдэ, сентябрийн 26-да, Буряадай Президент Леонид Потапов зүблөө хэхэ. Аймагай эдбхитэд, республикын министерствэнууд болон албан зургаануудай хүтэлбэрлэгшэд тэрэндэ хабаадаха байна.

Буряад Республикын Президентын
болон Правительствын
хэблэлэй албан.

НАРАТА ҮДЭРНҮҮДЫЕ ҺАМБААШАЛАН...

Байгша оной ган гасуур-һаа боложо, республикын таряалангуудай ехэнхи талмайн шатажа хосороо гээд мэдээсэгдэһэн байха. Тийн мүнөө жэл бүхы дээрээ 108 мянган гектар талмайн таряалан хуряа-даха юм.

Һүүлэй мэдээгээр, 8 мянга гаран гектарай тар-яалан хуряагдаа байна. Хэды ган гасуурай бо-лоошые һаа, тарилгын бүхы технологическа ёһо гурим сахиһан ажыхынууд гектар газарһаа 15-яад центнер орооһо хуряажа шадаха дүүрэн аргатай гээд харагдаһа. Жэшээлбэл, Зэдын аймагай Боргойн гүрэнэй үүлтэртэ завод, Оёорой хамһабарийн ажыхы, Хягтын аймагай «Дружба» колхоз, Хягтын СПК, Бэшүүрэй аймагай, Калининай, Петровкын, Еланай СПК-нууд, Мухар-

Шэбэрэй аймагта «Искра» колхоз, Загарайн «Мухар-тала» гэхэн хамһабарийн ажыхы, Захааминай айма-гай хэдэн ажыхынууд яһа-ла баян таряа хуряаха дүүрэн арга боломжотой. Тийхэдэ республикын зарим нютагуудта бороо хура элбэгээр орожо, шингтэй уларилай тогто-нижоһон ушарһаа ороо-һон үшөө болбосороо-гүй байһаар. Нарата үдэр-нүүдэй гарахада, ажыхы-нууд таряа хуряалгадаа жэгдэрэн орожо байна.

Буряад Республикын Правительство паар хаха-лалгада, тэжээл бэлдэхэ-гэдэ, таряа хуряалгада 17,5 миллион түхэриг мүнэгэ һомолоод байна. Тийхэдэ республикын хүдөө ажа-хын болон эдөө хоолой министрство вексельнэ кредитэй гуримаар 30 мил-лион түхэриг мүнэгэндэ

түлишэ-тоһодолгын мате-риалуудые абажа, 157 ажыхыда хубаарилаа. Тийхэдэ республикын «Орооһон» гэхэн програм-мада 14 миллион 481 мянган түхэриг, «Газарай үржэл» гэхэн программада 4 миллион 437 мянган түхэ-ригтэй гүрэнэй тэдхэмжэ үгтөө. Тийн эдэ бүгэдын ашаар тэжээл бэлдэхэлын, таряа хуряалгын, паар ха-халалгын хүдэлмэринүүд ябуулагдажа байна гэшшэ. Һүүлэй мэдээгээр, рес-публика дотор 52 мянган тонно үбһэн хуряагдаад байна. Энэнь хараалһанай 64 процент болоно. 71 мянган тонно шэмэтэ тэ-жээл бэлдэхэгдэбэ. Энэнь хараалһанһаа 37 процент болоно. Үнгэрһэн долоон хоногой туршада үбһэ бэ-лэхэлгын эршэ 3 дахин, шэмэтэ тэжээл бэлдэхэгэ 4 дахин нэмээгдэбэ. Үбһэ

бэлдэхэгээр Хягтын, Зэ-дын, Кабанскын, Түхэнэй аймагуудай ажыхынууд һайн дүнгүүдые харуулаа.

Республика дотор нэгэ условно толгой малда 3,6 центнер тэжээлэй еди-ницын тэжээл бэлдэхэг-дэһэнһаа, Түхэнэй аймаг-та 9 шахуу центнер бэлдэ-хэгдээд байна. Харин тийхэдэ Хурамхаанай аймагта оройдоол 1,8 центнер үбһэн нэгэ ус-ловно толгой малда бэ-лэхэгдээ. Прибайкалийн, Хойто-Байгалай айма-гуудта энэһинээшье бага хэмжээнэй үбһэн нөөсэ-лэгдэнхэй. Иигһээр хюруу унажа, хүйтэн боложо, газар хүржэ эхилхэнь. Тиймэһээ эдэ нарата үдэр-нүүдые һамбаашалан, байһан бүхы хүсэ шадалаа ёһотой элсүүлхэ хэрэгтэй болодоно.

Баир БОДИЕВ.

ТОБШОХОНООР

24-дэхи мэргэжэлтэ лицейдэ сентябрийн 25-һаа ажалай һууринуудай заншалта яармаг нээгдээ. Тус хэмжээ ябуулгада Улаан-Үдын болон республикын 50 гаран эмхинүүд хабаадажа, 30 наһа хураогүй залуу зоние урина. Яармагай эмхидхэгшэд гэхэдэ, Буряад Республикын зоние ажалаар хангалгын Департамент, Залуушуулай хэрэгүүдэй талаар гүрэнэй комитет, ажалаар хангалгын хотын түб болоно.

Буряадай Байгаалин музей соо «Летящие над волной» гэхэн үзэсхэлэн дэлгэгдээ. Эндэ республикын мүнэн болон һуурнуудта уурхайлдаг шубууд дурадхагдана. Тус үзэсхэлэн хүүгэдэй һонирхол татаха байха. Эмхидхэгшэдэй хэлһээр, энэ хэмжээ ябуулгын гол зорилго үхибүүдые байгаалида гамтайгаар, дуратайгаар хүмүүжүүлгэ болоно.

«2003 оной ном» гэхэн заншалта конкурс Буряадтамнай үргэлжэлһөөр. Конкурсын зорилгонууд гэхэдэ, хэблэгшэдтэ гүрэнэй тэдхэмжэ үзүүлгэ, хэблэлэй хэрэг үргэдхэлгэ, мүн үндэһэтэнэй номой шанар һайжаруулга. Тийн байгша оной ноябрь нара болотор хэблэгдэһэн номуудай шанарта анхарал хандуулагдаха юм гээд тэмдэглэе. Мүнөө үеын авторнуудай бүтээлнүүд, шэнээр хэблэгдэһэн номууд, оршуулганууд, Буряад орон тухай зохёолнууд хабаадаха юм.

Жэлэй саана Буряадтамнай дэмбэрэлтэ үйлэ хэрэг болоо нэн. Юуб гэхэдэ, Бандида хамба-лама Даши-Доржо Итыгиловэй мүнхэ бэе Хүхэ Зүрхэн һууринһаа «Хамбын сүмэ» гэхэн Ивалгын дасанда энэ үйлэ хэрэгтэ зориулагдаһан уншала үнгэргэгдэхэ. Хүн бүхэн хабаадаха аргатай.

Дарима ЦЫБИКДОРЖИЕВА.

Буряад арадай ёһо заншалнууд

Б.Х.Ж.Цырендоржиева

РОССИН арадай гэгээрэлэй отличник, Россин габьяата багша Буда-Ханда Жигмитовна Цырендоржиевагай «Хүн болохо баганаа» гэхэн ном Буряад Республикын хуралсалай болон эрдэм ухаанай министерствын «Бэлиг» хэблэлээр 2001 оной эхиндэ барлагдажа гаргагдан байгаа. Хүмүүжүүлхы ехэ удха шанартай номойнгоо гаража үрдэггүй байтар, авторайн хүндэ үбшэндэ дайрагдажа, наһа бараһанинхы ехэл гэмшэлтэй, халагламаар. Энэ номын тэрэнэй нэрые, тэрэнэй хэрэгые мүнхэлхэ байха гэжэ ханагдана.

...Буда-Ханда Цырендоржиева баганаа хойшо багша болохо хүсэлтэй байһан юм. Няутагынгаа хургуулийн долоон класс дүүргэһэнэй һүүлээр Агын багшанарай училищиде хурахаа ороо хэн. Училищия амжалтатайгаар дүүргээд, али бүхы юмэндэ түбһэндэ бэрхэ, үүсхэл эдэбхитэй комсомол басаган Агын юрэнхы эрдэмэй I-дэхи дунда хургуулида хүдэлхээ орожо, эхин шатын классай хурагшадта хэдэн жэл соо багшалһанайн һүүлээр ходоодоо шэнэ юмз үүсхэжэ ябадаг залуу багшыг хургуулийн ахалагша пионервожатаар хүдэлхыень табиба. Буда-Ханда Жигмитовна ахалагша пионервожатаар хүдэлхэдөө, элдэб шэнэ хэрэг бөөлүүлжэ,

хургуулийн пионерүүдэй хуралсалыг, ажабайдалыг нилээд үргэһэн, шэнэ шатада гаргаһан, һонирхолтой болгоһон байгаа. Саашаа Буда-Ханда Жигмитовна Цырендоржиева Буряадай багшанарай институтай буряад хэлэнэй факультет дүүргээ бэлэй. Тиихэдэ бэлигтэй бэрхэ багша буряад хэлэ, буряад ёһо заншал, хургаал заабари хурагшадта заадаг хэн.

Дүршэлтэй багша Б.Х.Ж.Цырендоржиевагай «Хүн болохо баганаа» гэжэ ном 8 бүлэгһөө бүридэнэ. Энэ ном хүмүүжүүлхы гүнзэгы ехэ удха шанартай. Хүмүүжүүлхы хэрэгтэ ёһо заншалнууд, хургаал заабаринууд, гурим сахилга, ёһололнууд айхабтар ехэ үүргэ дүүргэдэг юм. Ургажа ябаа залуу үетэниие дүрбэн тэгшээр хүмүүжүүлхэ гэшзэ арадай педагогикын эгээл түрүүшын алхам болоно.

Тиимэһээ энэ ном хүүтэдэй сэсэрлигүүдэй, юрэнхы эрдэмэй хургуулинуудай, тусхай дунда ба дээдэ хургуулинуудай хүмүүжүүлэгшэдтэ, багшанарта, мүн үргэн ниитэ уншагшадта зориулагдана.

Мүнөө тус номой «Уг гарбал тухай» хоёрдохи бүлэгы уншагшадтайнгаа анхалда дурадханабди.

Бата-Мүнхэ ЖИГЖИТОВ.

ушарнууд олон байгаа. Олоной эхэ (Дара эхэ бурханай) тусхай этигэл доро ябаха юм гээд, наһатай зон хэлсэгшэ бэлэй.

Саашаа үрийн һүлдэһээ тутархангүй, уг гарбалайнгаа зула бүхөөнгүй, эжы абынгаа уг удамыг үргэлжэлүүлхэ, буряад арадайнгаа хүр жабхалан бадараахэ гэжэ оролдохо болонобди. Энээнине залуу үетэн ажабайдалайнгаа гол худаһан болгожо ябаха ушартай. Дэлхэйн хэмжүүрээр бодоо наа, манай арад даншыг наа багахан. Агуухэ арадай түлөөлэгшэд шэнги айлай ганса хоёр үхибүүдыг түрэхэ болоо наань, буряадуудаймнай тоо бүришыг үсөөржэ, ябан ошон арадаймнай хүгжэлтэдэ заһаршагүй хохидол ушархань холо бэшэ.

«Эжынгээ нэрэ нэрлүүлхэ басагатай болоты, эсэргингээ нэрэ нэрлүүлхэ хүбүүтэй

1. УГАЙ УДХА

Буряад зоной үри бээе хүмүүжүүлхэ талаар түшгэлэн һууһан шэглэлүүдэйн нэгэн уг гарбал тухай асуудал болоно.

Урда саһаа хойшо элинсэг хулинсаг, эхэ эсэгэнэрнай үри хүүгдээ үнэн зүбөөр хургадаг, хургаал заабаринуудайн дунда уг гарбалаа мэдэхэ ябадал ехээр найшаагдадаг, энэ хэрэгтэ ехэхэн анхаралаа табидаг байһан. Хүүгдэйнгээ хэлэндэ орожо эхилхэдэ, эсэгэнэр болон элинсэгүүдэйнгээ омог, обог, нэрэ алдарыг сээжэлдүүлдэг, ямар утгай байһыень ойлгуулдаг хэн. Мүн баһа эжынгээ, нагасанарайнгаа талаһаа уг удамаа найн мэдэхэ, сахиха, дагаха гэшзэ тон ехэ удхатай.

Залуушуудда хара баганаань уг гарбалай удхыг ойлгуулхад, тэдэнэр ябан ошон өөһэдөө һонирхон гүнзэгыгөөр шэнжэлжэ, уг омогтонай ямар урашуул, эди шэдигтэй эрдэмтэ ламанар, бүтүүе тааха, холыг хараха мэргэшүүл, уран хэлтэй зохёолшод, һонор толгойто үлгэршэд, хүгжэмшэд, дуушад, зурагшад, удага бөөнэр, ноён хаашуул гү, али бүгдэ нийтын дунда ойлгууламжын гү, али эмхидхэлэй ажал ябуулагшадшыг, аралжаа наймаа эрхилэгшэдшыг байжа болоо гэшзэб гэжэ бэдэрхэ, элэрүүлхэ. Өөһэдөө эхэ эсэгэ болоходоо, угайнгаа суута зоной жэшээ дээрэ үхи хүбүүдээ хүмүүжүүлхэ. Тэдэнэрын ээлжэндээ мүн лэ саашань үргэлжэлүүлэн дамжуулха. Иигэжэ угай хабагша таһадуулангүй үргэлжэлүүлхэ гэшзэ хэды найн бэ! Уг түрлөө мэдэхгүй наа, дүүтээ гэрлэжэ болохо, уладайнгаа түүхыг мэдэхгүй наа, урбагша болохо болохо гэжэ урданай зон хэлсэдэг байгаа.

Үхибүүдэйнгээ хүмүүжэлэй түлөө түрэлхидын, аха захатануудын ниитын үмэнэ харюусадаг хэн. Тиимэһээ элинсэгүүдэйн өөһэдөө гуримтай, журамтай байлга залуу үетэндэ жэшээ болодог байгаа.

Дамбын аба, Сэсэгэй эжы

гэхэ мэтээр эхэ эсэгэдэнь хандалга мүн лэ гүнзэгы удхатай. Үшөө элинсэг хулинсагуудайн нэрээрнэ үхибүүдыг сэгнэдэг байһан хада: Жамбалдаантанай юмэ хадаа үнэн сэхэ бээе даа, Хоршолтонойл хадаа уран гартай, хурдан бодолтой байгаа байха гэхэ мэтэ. Үхибүүнэй түрэлхид бүлынгоо, уг удамайнгаа нэрэ хүндэ, найн найхан заншалыг гутаахагүй гэжэ ехэ оролдодог, мүн энэ хараа шугамыг наринаар сахихыень хойто үенүүдтэ заадаг, захидаг хэн. Энэ хадаа зүб хүмүүжүүлгэдэ айхабтар ехэ нүлөөтэй байгаа. Тиимэһээ энэ заншалыг нэргээжэ, үдэр бүрийнгөө ажабайдалда хэрэглэн тогтонижуулха, хэбшүүлхэ ёһотой.

Элдэб эрдэм ухаанда хургаһынгаа хажуугаар, арадайнгаа хэдэн үе саг соо мүлжэ, үеһөө үедэ дамжуулан асарһан ёһо заншалнуудта, ажабайдалай дүй дүршэлнүүдтэ, аман үгын баялигта заатагүй үхибүүн бүхэниие хургадаг гэшзэ хэн.

Залуу үетэниие хүмүүжүүлгэ хадаа ниитын абари болон ажахыһаа дулдыдадаг байгаа. Отог отоготой бүлгэмүүд хадаа хүмүүжүүлгэдэ ехэ анхаралаа хандуулдаг. Багашуул болон залуушуудта табидаг эрилтэ-нүүдэнь няутагуудта гү, али отогуудта адли нэгэ шэглэлтэй, яһалашыг шангахан хэмжээтэй байһан. Тиихэдэ ганса өөрынгоо бэшэ, ондоошыг хүнэй үхибүүдтэ захирха, заабарилха, хориглохо, эрилтэ хэхэ заншалтай байһанинхы сэгнэшгүй найн. Эхэ эсэгэһээ саашаа ошоод ябахадаашыг, оромтой гуримтай ябахадаань, хэды туһатай гэшзэб! Хэрбээ ямар нэгэн хүнэй хулгай хээ, хүниие сохёо наань, гэмтээгээ, алаа, үбшэн эрэмдэг болгоо наань, угай түрүүшүүл тэрэниие асаржа зэмэлдэг, хэһээдэгшыг байгаа. Тэрэ хэндэб даа ушаруулан гарза гайеһыг угаараа түлэхэ баатай болодог хэн. Тиимэл хадань аха заханаа, угай түрүүшүүлхээ эшэдэг, айдаг, гайхадаг байһан ааб даа.

II. УГ ГАРБАЛ ТУХАЙ

Угай бэшэг харахада, угаа һонин. Ургажа байһан модон шэнги ганса үндэһэнһөө һалбаран гараад, хэдэн олон аса халаа боложо, олон тээшээ бадарна, зариманинхы олоор пагсайн асатана. Тиигэжэ байтараа, зарим бүлэг мүшэрын хатангаа хатаһан шэнги саашаа үгы болошоно. Шаналмаар гэхэ гү, али уйдхар түрүүлмээр үзэгдэнэ.

«Олон хүбүүтэйдээ бү бардамла - нүгэл. Ганса хүүгдэйдээ бү голхоро - буян. Олонһоо олигтой юм, гансаһаа газар дүүрэдэг юм» гэдэг урданай үгэ ханаанда ороодхино. Иигээд ерэхэдэ, урданаймнай эхэ эсэгэнэр угаа таһалхагүйн түлөө ехэл оролдодог, эр бэрхэдэ бэшэ, эжы абынгаа буянгаар үдэжэ, үнэржэжэ, найн ябанабди гэдэг гэшзэ ааб даа. Зарим айлда хүүгдэйнхы ехэнхэ үргэмэл байдаг ушар ганса бэшэ. Хүүгдэйн һүлдэ дахажа, уг гарбалнай үнэр олон болобо гээд оромгүй баярладаг, баясадаг гэшзэ. Үри хүүгдэйн һүлдэ гэшзэ үндэр дээдын яшаагүй ехэ үршөөл гэшзэ гэжэ сэгнэжэ, няла нарайе найхан сэдхэлээр хүлээн абажа, хотон зоноо урижа, баярай милаангууд гэшшыг хэжэ найрладаг хэн. Хүбүүтэй болоходоо, гэрэй эзэн угай бэшэг хүтэлдэг няутагынгаа үбгэндэ хүбүүтэй болоһоной баяраар нэрыень угай бэшэгтэ оруулагты гэжэ зориута хадагтай, бэлэгтэй ошодог байгаа.

Хэдэн үе зоной оролдожо, угаа «уһанда хаянгүй, шуһаа нийлүүлэнгүй ябаһанай ашаар бидэ, буряадууд, үдэжэ, ондоо олон, ямаршыг арадуудай хүгжэлтэһөө доошо бэшээр хүгжэн һалбаржа, гүн ухаатан, сэсэн мэргэшүүл, элдэб урашуул, уран зохёолшод, шүлэгшэд, зурагшад, хүгжэм-

шэд улам олон боложо байна гэшзэ ааб даа.

Урданай хүн хэлсэхэдэ: «Үри түрэхэдөө өөрын хубитай, эд зөөрийн хэшэгтэй ерэдэг юм», - гэдэг. Адаглахада, зүб шэнги байдаг. Олон үхибүүдтэй айлда ороходош, ходоодоо эдэе хоолын дэлгэржэ, буланда хүртэжэл, гэр бараан соонь олоной ольһотой, аятай хангалаар анхилжа байгша. Ори гансахан, хоёрхон хүүгдэйд зарим айлда элдинэй тэмдэг үгы, эдээнэйшыг үнэр үзэгдэхгүй, гэр соонь зэнхгэр шэнги байдаг. Энэ гэшзэ үрийн һүлдыг саашань харууһанай түрүүшын шэнжэ байхань магадгүй.

Ажабайдалай ута зам соо түрэнэн аха дүүнэрэй хоорондын барисаан бэе бээе дүнгэхэ, тулгахэ, туһалха ябадал барагдахагүй юм. Олоной оромтой гэдэг арадай сэсэн үгэ зүб лэ гэшзэ. Айл аймаг болоод, нэгэ нэгэндээ айлшалаһаа, зүрхэнэйнгөө нангин сэдхэлыг хубаалдажа, нэгэнэйнгээ түрэ хурим хэхэдэньшыг, гэр байрада түбхинэхэдэньшыг, ажал хүдэлмэридөө амжалта туйлахаданшыг, даган баясажа, баяр болон уйдхарыень хубаалдажа ябаха гэшзэ ехэл удха шанартай. Үбдэхэ ядарха, үншэрхэ гансаардаха гэхэ зэргын бэрхэшээлэй тохёолдоходошыг, түрэнэн олон аха дүүнэрэй, түрэл гаралай халуун анхарал, тэдхэмжэ, туһаламжа хэды найн бэ. Иймэ харилсаа юугээр сэгнэлтэйб!?

Манай буряад арадай заншалда олон үхибүүдыг түрэнэн эжы гэшзэ айхабтар хүндэтэй хүн байгаа: бэе мяханиншыг эм болоһон, ямаршыг бузар үгы, ариудхалан бэетэй гэжэ хэлсэдэг байһан. Эхир хүүгдыг түрэнэн эжы альгандаа эмтэй домтой гэгдэжэ, хүхөө үбдөөд, эльбүүлжэ амаржадагыг

бологты» гэхэн найхан үрээл үгэнүүд ходоодоо түрэ наранда, хуримай найрта хэлэгдэжэ байдаг гэшзэ ааб даа. Нэрээ нэрлүүлхэ хүүгдэйд боложо, угаа үргэлжэлүүлхэ, тийн хүн түрэлтэнэй уг залгамжуулха гэшзэ алтан дэлхэйн жама ёһо, хүн бүхэнэй уялга болоно ха юм.

Хүдөөдэ байдаг эхэ хүнүүд хэды сүлөөгүй байнаб: мал адууһан олон, гэртэхи ажал яаһахаб. Үхибүүдээрээ «зуу-ралдаа», һамаараад, шада-хысаа хубсалуулаад, хоол-луулаад, дундашыг, дээдэшыг хургуулинуудта хургаад байха шадалтай, зоригтой эхэнүүд олон байна. Энэмнай айхабтар ехэ оролдолгын хүсэн.

Харин үри бээе хургаһаа, хүгшэдөө үргэхэһөө гадна, гүрэнэй ажалда хүдэлөөд, мүн сүлөө сагтаа шүлэг, рассказ, статьи бэшэхэ, оёжо, урлажа, элдэжэ, эсэхэжэ, хүн зондо туһалжа, дуугаа зохёогоод, дуулажа байдаг, олон үри хүүгдэйд үнэр һуудаг эхэнүүдтэй бүлэнүүд буряад зоной дунда олон. Иймэ айнууд няотаг бүхэндэ бии. Залуу бүлэнүүд эдэл зонһоо жэшээ абажа, үнэр олон боложо, ажалаараа олзо оложо, олоһоороо ажабайдалаа хангажа һуудаг гэшзэ.

Мэдээжэ эрдэмтэд, түүхэ-шэд, буряад үндэһэтэн монголшуудтай хэр уһаа нэгэ һадаһатай байһан, элдэб шалтагаанһаа боложо, Зүүн болон Баруун Монголһоо таһараад, аяр олон няутагуудаар таража һуудаг болонги гэжэ нэгэтэ бэшэ тэмдэглэдэг. Эгээл энээн тухай: «Үе саг, түүхэ гэшзэ урдажа байһан уһантай адли юм», - гэжэ нэгэ философ хэлэһэн байгаа хэн. Эдэ үгэнүүдынь «Саг сагтаа, сахилза хүхэдөө» гэхэн арадай үгын сэсэн мэргэниие хануулна.

ба хургаал заабаринууд

Уг гарбалаа, түрэл түрхэмөө
хуралсаха, асуулсаха заншал
буряад арада үнэ холын сагнаа
бийхан. Буряад нютаг бүхэндэ
урданһаа хойшо угай бэшэг
бэшэгдэжэ, хадагалалсажа
ябаһан. Энэманай манай түүхэ
намтартай үнэн үндэһэн, нангин
хэрэг гэшэ.

Алидбта, алид бэлэйт, ямар
утайбиш, эсэгшһи хэн бэ гэхэ
мэтээр асуулсаха заншалтай
удха ехэл гүнзэгы. Уг гарбалаа
хэлэхэдэ, мийн хүбүүд гэхэ
бэшэ, харин түмэршэ хүбүүд
гү, али улаалзай, сагаалзай гү,
али байтай хүбүүд гү гэхэ
мэтээр унгилан хэлэхэ ушартай.
Ганса уг отогоороо омогорхохо
бэшэ, уг унгинарайнгаа
ажалууһан орон, нютаг, бууса
аргагүйгөөр сахидаг, тахидаг,
мүн омог отогоороо нютагжан
ажалуудаг байһан. Жэшээнь,
1850 онуудһаа 1980-яа онууд
хүрэтэр Будалан нютагайхид
ямар газарнуудта ажалуудаг
байһан бэ гэхэдэ, гол түлэб
нимэрхүү: Тохойдо, Хабшууда,
Бурхатада, Тооромдо - холимог
омогойхид ажалуудаг байгаа.
Баруун Бугандада - хальбангууд:

роном-луговодуудай нэгэн,
Россин Географическа бүлгэмэй
гэшүүн байһан Гомбо-Доржо
Намсараевич Намсараев
бэшэһэн байгаа нэн.

Иигэжэ уг омогоруо, айл
хотоороо нютаг нютагта түб-
хинэжэ хуухадаа, үбэлэй
һүнийн угада үльгэр таабарияа
хөөрэлдэжэ байха үедөөл ямар
утай зон, ямар зан абаритай, аяг
аашатайб, шанар шэнжэтэйб
гэжэ бэе бээе ажаглан хараад,
хошон зугаа болгожо, нимэ-
хэнүүд шүлэглэмэл мүнүүдые
зохёон байха.

Хэжэнгэ нютагай ажалай
ветеран Ц.Чимитовэй суглуул-
бариһаа:

1. Галуун тохорюун
ганганааша,
Галзууд хүн гашайдааша.
2. Ухаатай хүн заабариша
Хуасай хүн заргаша.
3. Хүбшын модон
хүхэрөөшэ,
Хүбүүд хүн
хүндэмүүшэ.
4. Зудай олон хүндэтэй,
Худай уг гарбалтан.
5. Гашайда бэрхэшүүл зон
Гушад изагуурай хүн.

10. Харбаха номондо
Хабагүй Хальбан,
Хара тогоондо
Хабатай Хальбан,
Дэлихэ номондо
Дүрэгүй Хальбан,
Дэльбэн тогоондо
Дүрэтэй Хальбан.
11. Барга хара Батанай
Барда нохойнгоо

һүүл тайраа.

Мүн лэ ажалай ветеран
Д-Ц.Намжиловэй суглуулбари
соо эдэл утуудыг яг ондоохонор
хошонлон хэлэстэй байна.

1. Галзууд хүн гайтай,
Ганса модон эзэтэй.
2. Хуасай хүн ходоорхой,
Хоохон тэргэ дондорхой.
3. Хүбүүд хүн хүхюутэй,
Хүнды модон абятай.
4. Шарайдай байгаагүй
нютаг үгы.
Шаазгайн хуугагүй
модон үгы.
5. Гушад хүн
Гушан зантай.
6. Харгана хүн харатай,
Хартаганаа модон
хадхууртай.
7. Хурса хутагата
Худанса Шарайд.
Мохоо хутагата
Моотогон Харгана.
8. Худагай уһа
Хундагаар ууһан худай.
9. Бодонгууд хүн буритай,
Бодон гахай хоёотой.
10. Батанай хүн тэнэгтэй,
Буруугай хорёо
шабааһатай.
11. Сарай мяханда садаагүй
сагаангууд,
Сагаан архида ногтоогүй
сагаангууд.

Одо заяамни үргэмжэтэй
байг лэ гэжэ уг гарбалдаа, удага
бөөдөө, обоо ууладаа хандан
зальбардаг залуушуул бии
боложо байна. Уг удамаа, түрэл
хэлээ хүндэлхэ талаар ехэ
туһатай хэрэгтэй гэшэ ха гэжэ
бодоод, удха болон най-
руулгыень хубилгангүй, наһан
соогоо буряад хэлэ хургуулида
зааһан урданай багша Бахма-
Базар Намсарайн «Толон»
һониндо бэшэһэн «Түрэл ба
түрэлнүүд» гэхэн статьяе тэрэ
зандан оруулбаб.

2. ТҮРЭЛ БОЛОН ТҮРЭЛНҮҮД

Урзанда нэн, зун байгаа. Ага
һууринда нэгэ айлада хүнэй
захяа хүргэжэ ошобоб.
Ошоходом, таба-зургаатай
хүбүүнийн нааданхайнуудаа
дэлгэнхэй, нахы налаг наадажа
байба. Тэрэ хүбүүнһээ: «Аба,
эжышни бии гү?» - гэжэ
һурахадамни, намайе ехэ
һониноор хараад, абяагүй байба
гэшэ. Тиыхэдэнь ородоор:
«Папа, мама дома?» - гэжэ
һурахадам, «Дома, дома», - гэжэ
харюусаа нэн. Гэртэнь орожо,
аба, эжытэйн уулзажа, хүнэй
захил хэлээ, юу хэе хөөрэл-
дэһөөр байтарнай, газар хүнгэн
машина ерэжэ тогтобо хэ-
бэртэй. Хүбүүн гүйжэ ороод,
«Кункурские дед, баба
приехали на машине!» - гэжэ
дуулгаад, һөөргөө гүйжэ гараа
нэн. Тиыхэдэнь энэ хүбүүнэй
нагаса абатан ерэбэ ха юм гэжэ
ойлгожо һуубаб. Тиин тэдэшье
гэртэ орожо, мэндэшлэлдээ,
һонин һорьмойгоо хөөрэлдэжэ
эхилээ нэмди. Тэрэ хүбүүмнай

абадаа хандан асууба: «Урда-
Агинские дед, баба когда
приедут?» Тиыхэдэнь абань
харюусаба: «Приедут, когда
праздник будет». Тиыхэдэнь энэ
хүбүүмнай буряадаар дуутаржа
шадахагүй, «нагаса аба», «эжы»
гэжэ буряадаар хэлэжэшье,
хүгшэн абанар, эжынэрэй хэд
байһаниие мэдэхгүйгөөр
үндэжэ байна ха юм.

Баһа нэгэ ушартай дайрал-
даһан хүнби. Хоёр залуу эхэнэр
хоорондоо хөөрэлдэхэ зуураа,
тэдэ олон зоной дунда үбдэгөө
сохижо байжа, шангаар
энеэлдэбэ гэшэ. Тиыхэдэнь
дүтэхэн байһан наһатайшаг
эхэнэр байжа ядан: «та хоёр
абиһаалингууд юугэе хөөрэл-
дөөд, иимэ ехээр хүхилдэнэт
даа? Энеэдэн хуралантай,
ханыадан хуралангүй гэхэн
юм», - гэхэдэнь, тэдэнэр: «Юу
гэнэт даа, хаа, хаа... Аби-
һаалингууд гэнэ гүт даа,
тэрэнтэй юун гэхэн үгэ юм?
хаа... Абиһаалин... яшаһан
муухай үгэ гэшэб?» - гэжэ
байжа энеэлдэбэ бэлэй.

Тиигэжэ байжа энеэлдэ-
хэдэнь, тэрэ эхэнэр: «Та хоёр
аха, дүүгэй һамгад гэшэ бэдтаа,
тимэ хадатнай абиһаалингууд
гээлби даа. Муу муухайгаар
нэрлээб гэжэ наһаагүйб. Энэ
багшаһаа һурай даа», - гээд,
намда хандаба. Тиыхэдэнь: «Энэ
үгэтнай муу муухай үгэ бэшэ,
буряад зоной бии болохоһоо
үндэһэтэй юм бэшэ гү, аба, абга
гэхэн үндэһэтэй үгэ юмэл даа,
аха дүү хоёрто абхуулан
хадатнай тиигэжэ нэрлээ
гээшэ», - гэхэдэмни, хула-
гашалдан бодоод, абяагүйнүүд
ошоо нэн.

Энэ болоһон ушарнуудһаа
дүн гаргахата, энэ үеымнай
хүүгэдһээ байтагай хорёод-
гушаадтай залуушуулнай түрэл
гаралаа хэн гэжэ нэрлэдэгби
гэжэ хүсэд һайнаар мэдэхгүй
жэшэстэй байна. Тиимэһээ
өөрынгөө мэдэхэ зэргээр энэ
тэрэ түрэлөө юрэнхылэн хэн
гэжэ нэрлэдэг юм гэжэ
элишэлхэ хүсэлэнтэйби даа.

Нэгэ хүбүүе гол нюур болгоод
хөөрээ даа: түрэнэн эсэгэнь -
аба, эхэнь - эжы, абынэ эсэгэ -
үбгэн аба, абынэ эхэ - хүгшэн
эжы, эжынэ аха, дүүнэр булта
нагасанарын болоно. Энэ
хүбүүмнай үбгэн аба, эжынгээ
ашань гэшэ, харин энэ
хүбүүнэймнай хүүгэд - гушанар,
саашадаа - дүшэнэр гэгдэхэ.

Эжынэ аба - нагаса аба,
эжынэ эхэ - нагаса эжы. Энэ
хүбүүмнай нагаса аба, эжынгээ
зээнэ гэшэ, энэ хүбүүнэймнай
үхибүүд тэдэнэй зээнэрын
болохо. Урдань «нагасын
тэнгери» дээгүүр гэжэ түрэ
хуримай болоходо, тон түрүүн
уряал айладхаха, түрэ хуримай
газарт дүхэригэй түрүү
һуурида һуулгажа, түрүүшын
дээжэ сай аялалдаг байгаа.

Нагасынгаа зүгһөө һамга
абахада һайн. «Нара ногоо
татажа ерэхэ» гэхэ. «Зээгээ
һамга абахада, муу, зэлэ татажа
ерэхэ» гэхэн үгэнүүд мүн лэ
өөрын онсо удхатай.

Аха дүү хүбүүдэй үри хүүгэд
үзэлэнэр, эгшэ дүү басагадэй
гаргаһан үхибүүд бүлэнэр
болохо.

Нэгэ эсэгһээ таһардаһан
хүнүүд гурбадахи үе хүрэтэр
үеэлэ (эсэгын хүбүүдэй хүбүүд),
дүрбэдэхи үеһөө саашадаа
долоон үе хүрэтэр хаяала гэнэ.
«Үеэлэ гүбди, али хаяала гү»
гэдэг үгэ эндэһээ гарана.
Хүгшэн абын аха дүү эрэшүүл -
абганар болоно, абгайнарай
хүүгэд ахай абгайнар боложо,
түрэлөө мэдэлсэдэг юм. Абгайн
үбгэн хуряахай, басаганай
үбгэн хүргэн гэгдэдэг; дүүгэй,
хүбүүнэй һамган бэри болоно.
Эгшэ дүү хоёрые абһан
бүһэтэн базанар гэшэ, аха дүү
бүһэтэнэй һамгад - абиһаа-
лингууд гэгдэдэг.

Ахаяа ахай, эгшээе абгай
гэхэһээ гадна, хэды аханартай
байбал, тон ехэ ахаяа ахай,
удааахиинь дундахай (дунда
ахай), багыень - баханхай
(баахан ахай) гэдэг байгаа.
Мүнөө энэ үедэ иигэжэ
нэрлэхээ болоо юм гү -
дууладаадаггүй.

Тиин нэгэ иимэ ушартай
дайралдаһан байнаб. Хори
гаратай басаган ахадаа иигэжэ
хандаа нэн: «Цэрэнхай, намда
зуун түхэриг урьһалжархиинш
даа, пальто абахаяа һанааб», -
гэбэ гэшэ, тэдэ «ши» гэжэ
хандаһан ахань гуша гарһан
хүн байба. Урдань, үнийдөө аха,
эгшэнэрээшье, өөрһөө дээшэ
наһатай аха зониие «та» гэдэг
байгаал даа, энэнь ехэ
хүндэлэлгэ гэшэ нэн. Мүнөө
аха, эгшээе «ши» гэхэһээ
байха, түрэнэн эхэ, эсэгээе
«ши» гээд абадаг болошоо ха
юм даа. Дуулажа байхада,
шэхэндэ ехэл хажар байдаг юм.
Мүн нютаг, хотон соогоо аха
заха, хүндэтэй үбгэ наһан
уладаа ахай, абгай, баабай,
хэтэй гэжэ хүндэлэн нэрлэдэг
гэшэ нэн.

Хүбүү басагаһа айл болгоһон
хүнүүднай худа, худагы болодог.
Басагаһа хүргэжэ ерэхэн зо-
ниие урагууд гэжэ хүндэтгэйгөөр
нэрлэдэг гэшэ.

Тиин түрэл гарал тухай арад
зоной дунда онһон, хошон
зугаа үгэнүүд бии болоһон
байдаг. Нэгэ хэдые жэшээ
болгон дурдая даа:

Түрэл зоной түһөө нэгэн,
Нютаг зоной үгэ нэгэн.
Төөрижэ ябаһаар,
Түрэлөө олохо.
Зобожо ябаһаар,
Золоо олохо.
Түрэл һайнтай, муутай,
Түлээн үмхитэй, ульһатай,
Түрэлэй һайн наашаа гэхэ,
Түрэлэй муу саашаа гэхэ.
Хүбүүтэ хүн бэридээ

үргүүлхэ,
Басагата хүн хүргэндөө
үргүүлхэ.
Түгэншэлхэдөө түрэлөө

мэдэхэ,
Үншэрхэдөө үриез бэдэрхэ.
Худа урагай холонь дээрэ,
Уһа түлээнэй ойронь дээрэ.

Хүндэтэ түрэлхид, хүүгэд
залуушуулдаа энэ тэрэмнай
манай абаараа, эжыгээрээ
тимэ түрэлхид гэшэ гэжэ
ойлгуулаха тон шүхала байна.
Мүн түрэлхид хүүгэдэе хара
багаһаань нюураарнь танил-
суулжа, нүхэсүүлжэ хургаха
ёһотой. Ехэ болоод ябахатаа,
бэе бээе орхилсохогүй, ту-
һалалсажа, айлшалаалсажа
ажалууха болоно бшуу.

Бата-Мүнхэ ЖИГЖИТОВ хэблэлдэ бэлдэбэ.

Анхабайда, Бурхатада, Буган-
дада, Хүлэрэгтэдэ, Забайда,
Шатанхайда, Харуулай арада,
Масайн буламда, Шэнэлхэтэдэ -
боохой хуасайнхид; Хабса-
гайтада, Онон голоор - хар-
гананууд; Үлэнтэдэ, Үлзытэдэ,
Харганаатада, Хадатада, Оно-
ной голоор, Иван аралай араар
- баяахан хуасайнхид; Бүһэтэдэ,
Хабсагатайда, Хүлэрэгтэдэ,
Дархатын адагта - сагаангууд;
Ямаатын шэлээр, Сэрэгэй
талаар, Булагаар, Ендэрээр,
Доодо Шутыгаар шарайдууд
ажалуудаг байгаа гээд 1906
ондо Будалан нютагта түрэнэн
боохой хуасай угай хүн,
округоймнай түрүүшын аг-

6. Шараһан мяхан шаратай,
Шарайд хүн шагшаатай.
7. Хадхууртай бургаһан -
долоогоно,
Хаядалтай харуушуул -
Харгана.
8. Бодолтойхон хадаа
Бодонгууд,
Бодонгууд хадаа
тодорхойнууд.
9. Хари хүниие хүндэлхэ
Хонин төөлэйтэй
Сагаангууд,
Манай хүниие хүндэлхэ,
Морин төөлэйтэй
Сагаангууд,
Морин төөлэй хүндэтэй
Сагаан,
Мордохо сагта үдэшэдэг
Сагаан.

ҺОНИРХОЛТОЙ УУЛЗАЛГА

Дунда һургуулида ахалагша классуудта «Түрэл нютагһаа холо» гэхэн романиие үзэжэ, һурагшад буряадай түрүүшын эрдэмтэ Доржо Банзаров тухай мэдэсэтэй болодог гээшэ. Гэмшэлтэйн - буряад зоной дундаһаа түрүүшын эрдэмтэ тухай мэдэсэнь залуу үетэндэ балар боложо байна гэхэдэ болоно.

Анханда 1-дэхи лицей-интернатта ажаллажа байхадаа, «Буряад басаган» гэхэн гайхамшагта зохёолойн удхаар һонирхолтой хөөрэлдөө - уулзалга һурагшадтаяа республикын мэдээжэ эхэнэр-нүүдтэй - С.А.Тыхеева, Е.М. Никифорова, Г.Миронова гэгшэдтэй эмхидхээ һэмди. Совет засагай үедэ буряад арадай урган хүгжэлтэ, буряад

эхэнэрнүүдэй гайхамшагта дүрэ харуулха зорилго табигдаһан байна. Мүн Октябрыска революциин урда эрдэмдэ һураха аргагүй Жаргалма басаганай хуби заяан хэды хүшэр байгааг гэжэ зэргэсүүлэн харуулха.

Энэ уулзалгада ерэнэн айлшад һонирхолтойгоор өөһэ-дынгөө эрдэм бэлиг, арад зонойнгоо түлөө ямар аша габыятайгаар ажаллаһан тухайгаа хөөрөжэ, сугларагшад, багшанар, һурагшад 70 жэлэй туршада республикынгаа хүгжэлтэ, ургалта тухай айлшадайнгаа хөөрөөнһөө мэдээ агша һэн. Жэшэнь, Г.Миронова республикынгаа соёл культурын ургалта,

мэдээжэ артистнар, хүгжэмшэд тухай һонирхолтойгоор хөөрөө һэн.

Софья Ананьевна совет засагай ашаар эрдэм бэлиг олохоһоо гадна буряад басагадай санаар Москва хото аяншалга, ямар шэн зоригтойгоор бэрхэшээлнүүдые дабажа гараһан тухайгаа хөөрөө һэн.

Екатерина Михайловнагай хөөрөөн һурагшадтай сэдхэлдэ бүхөөр хадуугдаһаниин ойлгосотой. Буряад арадай дунда нодонэй трахома үбшэн ехэ һүжэрэнхэй байгаа. Холын хүдөө нютагуудаар ябажа, тэдэ үбшэнтэниие аргалдаг байһанаа хөөрөө бэлэй. Зэдэ түргэн

урасхалтай голые хазаар мореор гаталхадань, хазаар моритой хүн моринойнь жолоо барижа, зэргэшэн голые гаталалсадаг байһыень бултанай сэдхэл хүдэлгэхөөр хөөрөө агша һэн. Тэрэ үедэ үргэнөөр дэлгэрһэн үбшэнтэй тэмсэжэ, буряад зоние эмшэлдэг байһанаа хөөрөө һэн. Хэды олон нодонэй эмшэдые хургажа гаргаһан тухайгаа фото-зурагуудые харуулжа хөөрөө бэлэй. Өөрөө Москва хотодо һуража, нимэ мэргэжэл олохоһоо һонирхолтойгоор хөөрөө һэн.

Ухаансар һурагшад нимэрхүү һонин намтартай хүнүүдээр уулзаһанаа мартадаггүй. Олон

юумэ сэдхэлдээ хадуужа абадаг, бодомжолдог юм.

Бэлигтэй уран зохёолшо угытэй эрдэмгүй Жаргалмагай дүрөөр Октябрийн хубисхала урдахи буряад басаганай хүлэ заяан, мүн совет засагай үедэхи буряад, ород арадуудай хани барисаан, эрдэм олохо арга тухай харуулһаниинь уншагшын бодолдо хэды нүлөө үгэһэниинь эли. Уран зохёолшо арадайнгаа урган хүгжэхэ зам өөрынгөө гайхамшагта зохёолнуудаар харуулаһан байна.

Тиймэһээ ургажа ябаһан залуу нүхэдтөө уран зохёолшодые уряд, тэдэнэй зохёолнуудаар уулзалгануудые үн-гэргэдэг байбал, ехэ үрэ дүнтэй байхань лабтай.

Роза ДАШИЕВА.

ИССУМБОСИ

Япон арадай онтохон

Урдань хада Нанива гэжэ һууринда үбгэ һамган хоёр ажаһуудаг һэн ха. Зөөри зоошэтэй, элдэб баялигтай байгаашье наа, муу юумэниинь гэхэдэ, үхибүүгүй байгаа. Тэрэнһээ боложо, тэдэ хоёр ехэ уйдадаг, гашуудадаг һэн. Тийгээд үбгэ һамган хоёр Сумиёси бурханда үдэр һүнигүй мүргэдэг болобо. Ямарханшы - эрхын шэнээнэи-шые зэргэ үхибүү манда хайрлыт гэжэ гуйбад ха.

Нэгэ хэдэн сагай үнгэрхэдэ, бурхан тэдэндэ хүбүүн үхибүү үршөөбэ. Тэдэ хоёр хүбүүтэй болоһондоо баярлахын ехээр баярлажа, юугээршые дутаан-гүй, эрхэ тангилар томо болгожо эхилбэ. Тээд хүбүү-ниинь ургажа томо болохо юм бэшэ - бэээрээ эрхын шэнээхэн зандаа байдаг байгаа. Эхэ эсэгэнь хүбүүндэ Иссумбоси гэжэ нэрэ үгэбэ. Иссумбоси гэжэ нэрэ хадаа эрхын шэнээн гэхэн удхатай байгаа. Хүбүүниинь долоо наһа гүйсэбэ. Газаашаа гарахадань, үетэ-ниинь: «Харыт энэ монсогорые! Бү тэнэ гэххэжэригтэй» гэдэн доромжолдог һэн. Тийхэдэнь Иссумбоси яадагыггүй, абяа-гүйхэнөөр мийһэрэн зогсодог байгаа. Иссумбоси арбан зургаатай болобо. Тийгээд нэгтэ гэртэхиндээ хандажа: «Намайе гэрһээ табииг даа», - гэжэ гуйба.

- Хайшаа ошохошһиби? - гэжэ эсэгэнь гайхан асууба.

- Киото ошохо дурамни хүрэнэ.

- Тэндэ юу хэхэшни гээшэб? - Японин түб хото Киотода император бэээрээ байдаг ха юм. Ямар нэгэ намда тааруу ажалшые олдохо аалам. Өөрынгөө хуби заяа туршаад үзэхэмни.

- Тийхэл болоо гүбши даа, - гэжэ эсэгэнь зүбшөөбэ.

Иссумбоси ехэ баярлажа, харгы замдаа бэлдэжэ эхилбэ. Эжыһээ оёолой зүү эрижэ абаба, тийгээд тэрэндээ

баригул хэжэ, бүхэдөө хабшуулба. Заахан модон аяга оложо, онгосо болгобо. Эдээнэй модохонуудаар хэлюурхэ-нүүдые хэбэ. Тийгээд эхэ эсэгэтээ хахасажа, онгосо-хондоо һуугаад, Едогава гэжэ мурэнөөр тамаран ошобо. Иссумбоси удаахан тамаран ябажа, һара болобо. Одоол Тоба гэжэ нэрэтэй газарта хүрэхэ ерэбэ. Тэрэнэ Киотода дүтэшг оршодог һэн.

Японин түб болохо Киото хото одоол хүрэхэ ерэбэ. Хүн зоной олон гээшэнь - ходо шуужа, тэргэ моритой зон гүйлгэлдэжэл байха юм. Иссумбоси түрүүшээр айд гээд абаба. Тийгээшые наа, хамаг юумээс мартажа, хотын гоёые харан, эсэтэрээ зайба. Нэгэ мэдэхэдэ, гоё гэгшын томо найхан ордоной хажууда ершоод байба. «Эндэ одоол император ноён байдаг хадаа, би тэрэндэ орожо, ажал эрихэ юм байна», - гэжэ хүбүүн бодомсоороо, ордоной үүдэ татан оробо. Тэрэнэ императорай Сандзё гэжэ нэрэтэй нэгэдэхи министрей ордон байба. Хүбүүн оромсоороо бии үгы ша-далаараа хашхарба: «Сайнууд байна, ордонгой эзэд!» Тушаан боложо, министр ордондоо байһанаа, хүнэй абяа дуулажа, таһалгаһаа гараад хараашалба. Хэншые үгы хэбэртэй. Гайхашаа баража байтараа, гэгтэ тэрэ эрхын шэнээхэн хүбүүе харажархиба.

- Ши хашхараа гүш? - гэжэ һураба.

- Тийгээ, би хашхарааб.

- Хэн гээшһиби?

- Би хадаа Нанива һууринай Иссумбоси гээшэб.

- Нээрээ Иссумбоси байнаш даа. Юундэ намда ерээшһи?

- Би хадаа энэ ехэ хото жаргалаа бэдэржэ ерээб. Намайе ордондоо үлээжэ, ажал оложо үгыт, би танда үнэн сэхээр хүдэлхэб.

- Яаһан заахан бэетэй, энеэдэтэй хүбүүн гээшэбши даа, эндэ үлэхэл болоо гүбши даа, - гэжэ министр хүбүүе урмашуулба.

Тийгээд лэ Иссумбоси министрэй ордон соо ажал хэдэг болобо. Эрхын шэнээн заа-ханшые наа, хүбүүн юумэ хэхэдээ нягтаар, болгоом-жотойгоор, саг соонь дүүргээд орхидог һэн. Ухаатай сэгсн, юумэ түргэн ойлгодоогооро хү-нүүдтэ ехэ хайшаагдажа, «Иссумбоси, Иссумбоси» гэлдэ-хэн олон болобо.

Эрхын шэнээн хүбүүндэ министрэй арбан гурбатайхан басаган үгэ дууламгай, зөөлөхэн абари зангай хадань дуратай һэн. Иссумбосида басаган ехэл хайшаагдадаг һэн. Нюусаар досоогоо һанаа алдан хара-дагыше наа, юуншые гэжэ

хэлэдэггүй һэн. Наада барюулан үлдүүлхэб гэжэ айдаг байгаа. Юрэл иишэ тишээ ошоходонь, хажуудань ябалсадаг һэн.

Нэгтэ министрей басаган дасан бурханда мүргэхээ ошобо. Тийхэдэ Иссумбоси хажуудаа абаад ошобо. Тэдэ хоёрой һөөргөө бусажа яба-тарнь, гэгтэ хаанаһаашыеб бии болоһон хоёр аймшагтай шүдхэрнүүд харгыень хаабад. Ехээр айһан басаган гүйжэ мэдэбэ. Хойноһоонь эрыюулхэ гэхэдэнь, тэрэ хоёрой хүл доогуур нэгэ юумэн торсолдоод, һалаха юумэ бэшэ.

- Хараһагүй гүт, яарнууд, энэтнай императорай нэгэдэхи министрей басаган. Арилагты эндэһэ! - гэхэ абяан дуулдаба. Гайхалан шүдхэрнүүдэй доошоо харан гэхэнь, эрхын шэнээн хүн зүү баринхай, һэлмэ шэнгээр далагануулжа байба. Шүдхэрнүүд шангаар энеэл-дэжэ: «Харыт энэ херхойе! Үшөө маниие занажа байнал. Шамайе энэ дороо залгижар-хихабади», - гэдэн, нэгэниинь Иссумбоси барижа абаад, ама руугаа хээд, бүхэлээр залгижархиба. Гэдэһэн соонь зүүтээ ороһон хүбүүн иишэ тишээ гүйжэ ябаад, хадхажа оробо. Ехэ үбшэньһөө тэсэжэ ядаһан шүдхэр газар дээгүүр мухарин орилбо. Нэгэ бага амая абаад, ама руугаа ехэ гэгшээр агаар хорожо, Иссумбоси хөөргэнь шэдэжэрхибэ. Иссумбоси дахин һэлмэ-зүүгээрээ довтолжо оробо. Тэрэниие хоёрдохи шүдхэрнын баһал ама руугаа хээд залгижархиба. Хүбүүн хоолойгоорнь дээшээ гулдиржа, хамар соогуурнь гараад, нодондэнь дүтэлжэ, зүүгээрээ зүбхи руунь хадхажа оробо. Тэнсэлгүй ехэ үбшэньһөө

мэдээ табин, хоёрдохи шүд-хэрнын дээшээ дэбхэрэн хүрэхэдэнь, хүбүүн нодонһөөнь газарта унашаба. Хоёр шүд-хэрнүүд орилон, хашхаралдан гүйлдэжэ арилба.

Иссумбоси айшаһан басага-най хажууда ерэбэ. Басаган нэгэ бага нэгэ ороходоо, хүбүүндэ ехэ һайниие хүргэбэ.

Баяртай, хүхюүтэй боложо, тэдэ хоёр гэр тээшээ гэххэлбэ. Гэгтэ хүл дороо харан гэхэнь, багахан модон мунса хэбтэжэ хэбтэбэ.

- Хаанаһаа эндэ мунса хэбтэхэ болоо юм? - гэжэ басаган гайхаба.

- Эдэ шүдхэрнүүд яарал дундаа унагаажархёо хадаа, - гэжэ хүбүүн харюусаад, гартаа абажа хараба. - Энэш юрын мунса бэшэ, өөрын шэдитэй хаш. Энэ мунсаар тоңшоо наа, һанаһан юумэн хуу бүтэхэ байха. Байза, өөрыгөө тоңшоод үзэхэ юм байна. Гэгтэ ургажа, хүнүүдэй зэргэ үндэр болошохо ааламби, - гэжэ Иссумбоси дуугараад, һанаһанаа бээ-лүүлжэ оробо. Нэгэ тоңшоходоо, 30 см. тухай ургашаба. Хоёрдохиёо тоңшоходоо, 90 см. үндэр болобо. Гурбадаха тоңшомсоороо үндэр бэетэй, найхан хүбүүн болошобо. Иссумбоси ехээр баярлаба, басаганшые баяртай байба. Гэгтээ ерэхэ, болоһон ушар тухайгаа хөөрэхэдэнь, хүнүүд гайхалдахын ехээр гайхалдажа, хүбүүнэй зүрхэтэйе магтан, үндэр найхан хүбүүн боло-һондонь баярлаба.

Энэ һонин ушарын им-ператорта дуулдажа, тэрэ хүбүүе дуудуулба. Ерэхэдэнь, үнэтэй сэгтэй бэлэгүүдые баряад, зүрхэтэй дорюун хүбүүе сэрэгэй ноёной зиндаада хүртэбэ. Нэгэ хэды сагай үнгэрхэдэ, нэгэдэхи министр басагаа Иссумбосида ха-дамнаба. Наниваһаа эхэ эсэгэнь ерэхэ, булта сугтаа һайн найхан ажаһуугаа гэхэ.

Дыжидма ГОМБОЕВА
буряадшалба.

Эмхидхэн байгуулагшад - Буряад Республикын Президент, Арадай Хурал болон Правительство

Генеральна директор - ахамад редактор А.А.АНГАРХАЕВ.
Редактор Г.Х.ДАШЕЕВА.

РЕДАКЦИОННО КОЛЛЕГИ: И.М.ЕГОРОВ, И.Б.ДАГБАЕВ (Буряад Республикын Правительство), Ф.П.БОТОВЕА, Ц.Э.ДОРЖИЕВ (Буряад Республикын Арадай Хурал), Н.Д.НАМСАРАЕВ (генеральна директорэй 1-дэхи орлогшо - ахамад редакторай орлогшо), Т.В.САМБЯЛОВА (секретариадые хүтэлбэрлэгшэ-генеральна директорэй орлогшо), Д.Б.ГУРОДАРМАЕВА (редакторай орлогшо), Д.Д.ЭРДЫННОВА (харюусалгата секретарь); таһагуудые даагшад: В.Г.ГОМБОЕВА, Н.Д.БАДАМРИНЧИНОВ, Б.В.БАЛДАНОВ, А.А.ФАДЕЕВА, В.Д.ДАМДИНОВА.

Манай адрес:

670000, Улаан-Үдэ хото,
Каландаришвилини үйлсэ, 23
Хэблэлэй байшан
"Буряад үнэн".
Е - mail:
unen@mail.ru

Газетэ хэблэлэй 1

хуудалан хэмжээтэй.
Индекс 50901.
Хамтын хэбэг - 53840.
Хэблэлдэ
тушаалдаһан саг - 17.00.

"Республиканска типографи" гэхэн

ОАО-до бэлэн диапозитивүүдһээ
газетэ 2700 хэбэгээр хэблэгдээ.
Директорэйнь телефон: 21-40-45.
Б-0079-дэхи номертойгоор
бүридхэлдэ абтанхай.

Хэблэлэй байшанай телефонууд: генеральна директорэй-ахамад редакторай - 21-50-96, присмнын - 21-54-54 (факс), ген. директорэй 1-дэхи орлогшо - ахамад редакторай орлогшын - 21-68-08, ахамад редакторай орлогшонорой - 21-64-36, 21-33-61, секретариад - 21-50-52; таһагууд: экономикын болон политикын - 21-63-86; соёлой болон түүхын - 21-60-21; «Морин хуур», «Вершины» журналнуудай - 21-55-97; залуушуулай, оюутдай ажабайдалай болон олоннитын хүдэлмэринин, «Одон» журналай редакци - 21-54-93; мэдээсэлэй - 21-67-81, спортын - 21-54-93, рекламнын - 21-62-62, коммерческэ ажалай - 21-55-97, компьютерна түбэй - 21-66-76, бухгалтерийн - 21-23-67.

Редакцияда ороһон материалнууд
шүүмжэлэгдэдэггүй, мүн авторнууд-
тань бусаагдадаггүй.

Тоонуудай, бодото баримтануудай, хүнэй, нютагай нэрэнүүдэй бэшлгые
хазагайруулаһан ушарта авторнуудын харюусалгатай. Редакциин һанамжа
авторайхитай адли бэшэ байжа магад.